

УДК [179.9:2-287](477)

В.В. Співак,
кандидат філософських наук
НМАУ ім. П.І. Чайковського

УЯВЛЕННЯ ПРО ЗАДОВОЛЕННЯ В МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІЙ СКЛАДОВІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ ПРОПОВІДІ XVII СТ.

Дослідження уявлень про щастя в українській духовній культурі XVII ст. є досить актуальним, адже проблема щастя належить до основних у творчості вітчизняних церковних мислителів епохи бароко.

Розуміння щастя в морально-етичній парадигмі українських церковних інтелектуалів ранньомодерної епохи є досить аморфним. Щастя трактувалося ними, як: небесне блаженство, земна «благословенність» доброго християнина, світський успіх, радість, задоволення, сприяння фортуни тощо. Усі ці інтерпретації досить важко розмежувати та осмислити, адже вони часто накладалися одне на одне та змішувались у моральних повчаннях.

Категорія щастя не раз привертала увагу вчених, що сприяло формуванню феліциталогічних студій як самостійного напрямку досліджень. Фундаментальними працями з історії категорії щастя є дослідження В.Татаркевича [8], Дєрріна Макмехона [9] та С.Воркачова [1]. Однак дані дослідження не дають нам уявлень про розуміння щастя українськими церковними мислителями епохи бароко. Певні аспекти морально-етичних поглядів українських барокових «любомудрів» досліджувались Л.Довгою [2], С.Йосипенко [3] та М.Корзо [4]. Однак проблема щастя в цих дослідженнях зачіпається лише побіжно. Тож у даний час ми не маємо комплексного дослідження уявлень про щасливе життя в текстах вітчизняних церковних мислителів XVII ст.

В епоху бароко щастя інтерпретувалося здебільшого крізь призму церковної доктрини. Своєю чергою, остання стверджувала його непевність та меншу вартість порівняно з останньою метою людського життя – небесним блаженством. Однак така розстановка пріоритетів не говорить про цілковиту відсутність інтересу до різних проявів земної щасливості людини. Баркові інтелектуали в своїх повчаннях

розробляли рекомендації пастві, як користуватися благами земного існування та одночасно залишатися «добрим християнином» й не втратити спасіння душі. Одним з аспектів прижиттєвого щастя людини є задоволення, що завжди знаходилося під пильною увагою релігійної морально-етичної доктрини, адже гедоністичне задоволення тісно пов'язане з тілесними гріхами. Цьому аспекту ми й присвятимо наше дослідження, адже в межах однієї статті повноцінно розглянути всі складові розуміння земного щастя, нажаль, неможливо.

Метою нашої статті є аналіз особливостей тлумачення поняття задоволення у проповідницькій спадщині Антонія Радивилівського. Основним завданням нашого дослідження є з'ясування відповіді на питання: чи допускають українські мислителі епохи бароко можливість не гріховного земного задоволення прийняттого для християнина?

В якості основного джерела для аналізу нами було обрано рукописні та друковані проповіді Антонія Радивилівського з його збірок «Вінець Христов...» та «Огородок...». Вибір цих текстів зумовлений як показовістю самого автора – церковного інтелектуала «могилянського кола», так і значною насиченістю його текстів філософською морально-етичною складовою.

Земне задоволення в розумінні українських церковних мислителів епохи бароко розглядалося у тісному зв'язку з поняттям радості. Задоволення тлумачили як мінливий стан радості від насолоди володіння земними благами (багатство, слава, успіх, тілесні задоволення), як правило, з погляду церковної доктрини, таке щастя несе за собою негативні наслідки для тіла та душі людини. Гедоністичне уявлення про щастя розглядалося церковними інтелектуалами як фальшиве та гріховне.

Розуміння задоволення як мінливого стану тілесної радості від володіння земними благами (багатство, слава, успіх, тілесні насолоди) знаходить відображення у спадщині Антонія Радивилівського. Таке гедоністичне розуміння щастя як тілесної насолоди не знаходить схвалення у проповідника. Не засуджуючи помірної насолоди від їжі, питва та спілкування, він засуджує тих, «которые насытившись брашна й напою, удаються до прожнованя, до роскошей телесных... збытне сміючися, показують свое глупство...» [5, арк. 66]. Не обходить він і такі традиційні тілесні гріхи, як «чужоложства, вшечеченства, пьянства, обжерства... [6, 1013], що потрапляють у розряд смертних.

Особливу увагу Антоній Радивилівський надає «тілесному гріху», тобто розпусті (нечистота, вшетенство, чужоложство тощо), яку він називає проказою, котрою заражаються навіть цнотливі люди від грішників та яка охопила людей всіх станів – «що єсть гріхъ телесный? азали не проказа. Тоєюся проказою, albo пархом заражають найцнотливіші младаєцы й дівы, гды товариство мети будуть з младаєцами й дівами въ тілесномъ гріху кохаючимися... О Боже нашъ! якъ много єсть в дворах Царских, Сенаторских // Княжих, Болярскихъ, Гетманскихъ, Полковничихъ, йиншихъ, навіть въ домахъ войтовскихъ, бурмистровскихъ, радецкихъ, купецкихъ; а что жалоснийшая в домі простыхъ людей, которыи тоєю нечистоты телесной заражаются проказою» [6, 1017–1018].

У дусі схоластичного моралізування Антоній Радивилівський дає детальний перелік тілесних гріхів, з метою унеможливлення неправильного трактування церковної вимоги чистоти – «Але может кто речи: тутъ Богъ тылко заказуєть чужолоства, гды мовить: не прелюбы твори, тож вшетенство пополняти, й иншіє телесные гріхи волно. О глупство, о шаленство такового каждого человека! чили не відаєть же под тымъ прелюбодіянія гріхомъ всіхъ Богъ (вынявши стан малженскій) заказуєть незвычайныхъ сполкований, яко то вшетенства, порубства, содоміи, бестіанства, малакіи, й иншихъ тымъ прилеглихъ, яко то лобзанія, словъ вшетенныхъ, пойзреня з вожделеніємъ телеснымъ, й доткненя» [6, 1047].

Проповідник вказує й на інші види тілесних задоволень: музика, співи, танці та ін. Так, він закликає грішників відвернути їх відчуття від: «позирания непристойныи... співаня пісней світовыхъ, й слухане музики..., обонянія запахи й вонности, роскошь телесную в себѣ замыкаючіи...» [5, арк. 96]. Однак в описі небесного блаженства Антоній Радивилівський вміщає такі традиційно гріховні тілесні втіхи, як їжа, напої та музика [5, арк. 67 зв.–68]. Тут вочевидь проповідник має на увазі «пристойні» музику й спів та «помірні» бенкети.

Антоній Радивилівський жваво послуговується прикладами з античної спадщини згадуючи персонажів, що стали взірцем гедонізму й розкоші (Сибарити, Крез, Геліогабал тощо) та вказуючи на їх пізніші нещастя й «теперішні бідствування в пеклі» [5, арк. 94 зв.–95]. Також Антоній Радивилівський наголошує на шкідливості такої поведінки для здоров'я людини, пишучи, що розкоші цього світу

несуть людини хвороби та смерть [7, арк. 833].

Натомість Антоній Радивилівський, як і належить проповіднику, пропагує християнську аскезу та умертвіння плоті, котрі тлумачить досить широко, не лише як обов'язок ченця, а й як цілком прийнятні для мирян самообмеження: «Єжели теде Члче хрстїанскїй Хсь Гдь, для тебе такъ великіє на тілі своємъ трапеня и умерщвленія терпїль; то жь слушная абы ты для него терпїль умерщвленія, то есть, абы взявши на себе Крестъ дховный, трапеня и умерщвленія плоти, мовячи зъ Павломъ стымъ: умерщвляю тіло мое и порабощаю. Слушная абысь себе трапиль и умерщвляль не мстячися надъ непрїтелемъ своимъ кривды, уважаючи себї тоє что пишеть Павелъ стый, мнї отмщенїє азъ воздасть глетъ Гдь. и паки: Гдь судити иматъ людемъ своимъ. Слушная абысь себе трапиль и умерщвляль, не слушаючи й не смотрячи на річи непристойные, Слушная абысь себе трапиль и умерщвляль вь погамованю языка твоего, Слушная абысь себе трапиль и умерщвляль то уставичнымъ плачемъ за грїхи, то смиренїемъ, то розными пожадливости своєї телесной повстягливостями, то бдїнїемъ, алчбою, жаждою, й иншими стобливими трудами, если хочешь от самага Гда своего межи всіми Агглами и межи всіми Стыми за Блженнаго почитанъ быти» [6, 1599]. Як бачимо з цитованого фрагменту, такі самообмеження є частиною практики наслідування Христа та нагороджуються статусом блаженного.

Тож християнин з любові до Христа має відрікся від радощів земних благ і задовольень – «Кто любитъ Ха Спитля, повинень для него всего отступити и выречися на сємъ світі Слухачу Православный... Повинень отступити и выречися всіхъ роскошей телесныхъ, Которыи колвекъ его насемъ світі утїшати могутъ; Бо если отступивши и вырекшися иншихъ, в одной яко збытне утїшатися будеть, Нехай знаеть же// отъ Бга караня не уйдеть» [6, 1522–1523]. Із цієї цитати випливає, що християнин має відріктися від будь-яких тілесних задовольень, не залишаючи для себе жодного. Далі Антоній Радивилівський пише, що людина яка відреклася від більшості згубних задовольень, але натомість залишила якесь одне, як останню втіху – все одно винна перед Богом й буде покарана, як і всі інші грішники.

Розвиваючи тему відречення від земних задовольень та умертвіння плоті Антоній Радивилівський робить досить своєрідну спробу виправдати таку поведінку не лише любов'ю до Христа і наслідуванням

Його цнот, а й помстою та муки Спасителя, його зневажену честь та заповіді. При цьому проповідник покладає відповідальність за ці «злочини» на слухача, який своїми гріхами «ображає» Бога, тож християнин має ненавидіти себе і карати самого себе «умертвінням плоті». Так, Радивилівський заперечує християнське милосердя по відношенню до Біблійних грішників: «Тутъ же тебе самого члче христїанскїй питаю: Что бысь ты чиниль, Кгды быся въ моць твою досталь Іуда, который Христа Гда твоего въ руці жидовъ предаль, Кгды быся въ моць твою и руці досталь оный Малхъ который срого по Лицу рукою узброеною удариль Христа Гда, Кгды бы ся въ руці и моць твою досталь Каїафа, который Христа Гда твоего осудиль... Чили бысь ихъ ласкаль, чили бысь имъ похлібляль, чили бысь присмачки готовляль, чили бысь имъ банкеты справоваль, чили бысь ихъ въ дорогихъ шатахъ водиль, чили бысь имъ имъ мяккие лежа слаль? бынамній. и овшемъ маючи Срдце Любовїю распаленое ку Христу Господу и Богу твоему, розне бысь ихъ трапиль; то зимномъ, то гладомъ, то недоспанемъ, то вязенемъ, то битьемъ, то розными зелживостями, ово згола. якїе бысь єдно колвекъ моглъ вымислити муки и мордерства, всіми бысь ихъ трапиль и мучиль; а то тылко для той причин, же бысь ся надъ ними// помстиль крывди и образи Христа Господа Бога твоего» [6, 1612–1613]. Далі проповідник у бароковому дусі перевертає почуття слухача з ненависті до мучителів Христа на ненависть до самого себе, намагаючись обґрунтувати свою моральну вимогу відмови від тілесних задоволень: «Уважь же тутъ себе самого Каждый Члче грїшний, если маешь хочъ троха въ себї покору Христовой, признаешь жесь болшїй грїшникъ, нижли Іуда, который Христа предаль, болшїй грїшникъ нижли Малхъ, который Христа рукою своею по лицу удариль, Болшїй грїшникъ нижели Каїафа, который Христа осудиль, Болшїй грїшникъ нижели Пилать, который Христа на Крстную Смрть не Праведно декретоваль, болшїй грїшникъ нижели Люциперъ; бо ты згрїшили противко Богу которого зъ любви ку себї распятаго невидїли; аlessъ ты грїшилъ противко Богу, которого для любви твоей видишь Распятаго. Что жъ теды зъ собою чинити будешь? Чи ся въ себї кохати, чи себї поблажати, чи тело твое роскошне ховати будешь? чи его розными смачными потравами и напоями питати, чи єму всякую выгоду чинити будешь? О заправды тоє мовлю: если

любишь Христа Гда твоего, если пражнешь живота вічного, нічого зъ того чинити не будешь, и овшемъ мстячися самъ над собою образи Божей и пражнучи живота вічного, взявши на себе Крестъ покуты стой и послідуючи Христу, Самъ себе въ ненависти міти будешь, самъ себѣ розные муки и трапеня задавати будешь, помнячи на овые Христовы слова: ненавидай дшу свою въ мірі семъ, въ животі вічнемъ сохранить ю» [6, 1613]. Як видно, тут проповідник обгрунтовує шлях до щастя «від противного» – «істинне» щастя християнина, на відміну від «земного» досягається не через любов до себе, а через ненависть до себе і своїх гріхів.

Антоній Радивилівський застерігає слухачів від виправдання «надлишкового» задоволення плоті під приводом відправлення церковних свят, надаючи особливої уваги великоднім застіллям: «Веселимсяж братіє и мы й триумфуймо в сіє триумфалные дни, не з світомъ на обжирствахъ, на п'янствах, й инных гріхах, невесе-лячися от толь, же постъ прешоль, а масло, албо рыба наступила, але яко псалми ста о Бозі нашому, в набоженстві в трезвости, едень з другимъ в любви. Празнуемъ не в квасі сетсі, ни в квасі злобы й лукавства, но во безквасій чистости й истинны, не оборочаючи ногъ своих на зборы непотребныи, але рачей до церкви на молитву, просячи ревлие триумфатора нинішняго, абы насъ под свою корогвь принявши, страшливыми учинилъ неприятелемъ, а узычивши своего веселя, тутъ на землі долъголітне, в небі вічне з собою оного заживати позволил» [7, арк. 38 зв.]. Проповідник закликає паству надати на свята перевагу не земним веселошам, а християнським цнотам: «Отправуймо Воскресеніє Христово, не коло Гласованій й Пиянствы, не любодіяніи й студодіяніи, не рвеніемъ й завистію, но во простоті сердца, в Дусі Святі, во любви нелицемірной. во страсі Божіи, во молитвахъ, й прочии» [7, арк. 23].

У творчості Антонія Радивилівського простежується вплив епікурівського розуміння щастя як радості від володіння земними благами та отримання задоволення (без зловживання ними), насолоди життям, відсутності душевного страждання, благополуччя та душевного спокою, що їх супроводжує. Хоча, природно, цей погляд набуває християнського звучання.

Щастя як «задоволення без поганих наслідків» не вважається проповідником гріхом. Наприклад, дружні зустрічі та бенкети є ці-

лком допустимими для християнина. У друкованому «Вінці» проповідник пише «что за гріхъ наистися, напитися, albo ли тежъ з добрымъ другомъ своимъ, й милымъ гостем якого банкету в добрый способъ зажити? [5, арк. 65 зв.] Далі проповідник, порівнюючи тих, хто бенкетує гріховно та по-християнськи, пише, що покарані богом будуть зовсім не ті, «которые з милымъ приятелемъ, albo гостем в дому своем уживши учты удаються до хваления Господа Бога» [5, арк. 66]. В іншому місці він вдається до роз'яснень з приводу вживання п'яних напоїв, стверджуючи припустимість помірнього пиття й неприпустимість зловживання ними [7, арк. 42].

Те саме стосується й радощів, зокрема сміху, пов'язаного зі спілкуванням людей. Проповідник пише, що помірний сміх не лише не є гріховним, а й відповідає людській природі: «Что за гріхъ за-сміятися? поневажъ силу сміха з истностію чоловіческою такъ Богъ соединиль, же едно безъ другого быти неможеть...». Далі Радивиловський пише, що не будуть покарані Богом ті, «которые мірнаго уживають сміху чрезъ котрый веселость сердца своего оказываютъ» [5, арк. 65 зв.–66].

Отже, стосовно задоволення проповідник висловлюється неоднозначно. З одного боку, він не засуджує помірне задоволення від життя, проте, з іншого, застерігає від зайвого зловживання земними насолодами та активно пропагує аскетизм. Так, він припускає як безгрішні: помірний бенкет з дружньою бесідою, пристойні жарти та помірний сміх.

Загалом, подібні думки можна інтерпретувати як прояв у текстах українського мислителя характерної для ренесансної філософії епікурівської тенденції тлумачення щастя, як духовного спокою, благополуччя, відсутності переживань та тілесних страждань.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Воркачев С.Г.* Счастье как лингвокультурный концепт С.Г.Воркачев. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 192 с.
2. *Довга Л.М.* Система цінностей в українській культурі XVII століття: монографія / Л.М. Довга. – Київ – Львів : Свічадо, 2012. – 344 с.
3. *Йосипенко С.Л.* До витоків української модерності. Українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті / С.Л.Йосипенко. –

- К. : Український Центр духовної культури, 2008. – 392 с.
4. Корзо М.А. Образ человека в проповеди XVII века / Корзо Маргарита Анатольевна. – М. : ИФРАН, 1999. – 190 с.
 5. Радивилівський Антоній. «Вінець Христов...» / Радивилівський Антоній – К. : Друкарня Києво-Печерської Лаври, 1688. – 554 арк.
 6. Радивилівський Антоній. «Вінець Христов...»: Рукопис / Радивилівський Антоній., І.Р. ЦНБУ ім.В.І. Вернадського. – П.Ник м. П. 560, т. 2. – С.1615.
 7. Радивилівський Антоній. «Огородок...». рукопис. – Книга 1 / Радивилівський Антоній, І.Р. ЦНБУ ім. В.І. Вернадського. – П. Ник. М. П. 560, т. 1. кн. 1. – 955 арк.
 8. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека / В.Татаркевич. – М. : Прогресс, 1981. – 368 с.
 9. McMahon, Darrin. A History of Happiness / Darrin McMahon. – New York: Grove Press, 2006. – 544 p.

Спивак В.В. Уявлення про задоволення в морально-етичній складовій української церковної проповіді XVII ст.

Стаття присвячена дослідженню уявлень про задоволення в морально-етичній складовій української церковної проповіді XVII ст. на прикладі проповідницької спадщини Антонія Радивилівського. Показано, що на прикладі уявлень про задоволення в текстах Антонія Радивилівського ми можемо спостерігати процес формування морально-етичної парадигми української духовної культури епохи бароко. Встановлено, що проповідник не засуджує помірне задоволення від життя, проте застерігає від зайвого зловживання земними насолодами.

Ключові слова: історія філософії, українська філософія, щастя, задоволення, бароко, проповідь.

Sпивак V. The idea of pleasure in the moral and ethical component of the Ukrainian church sermon of the XVII century.

The article is devoted to the study of the concepts of pleasure in the moral and ethical component of the Ukrainian church sermon of the XVII century on the example of the preaching heritage of Anthony Radivilovsky. The purpose of our research is the analysis of interpretation specifics of the pleasure concept in the homiletics heritage of Antoni Radivilovskiy. Methodological framework of the research are general scientific methods of analysis and synthesis, contextual and genetic approaches, hermeneutic method. For the first time, the vision of Ukrainian Church thinkers of the baroque epoch about pleasure as a type of

happiness was researched, taking texts of Antony Radivilovskiy as an example.

It is shown that on the example of the idea of pleasure in the texts of Anthony Radivilovsky we can observe the process of formation of the moral and ethical paradigm of the Ukrainian spiritual culture of the Baroque era. It is established that the preacher does not condemn the moderate pleasure of life, but warns against excessive abuse of earthly pleasures.

It is proved that Anthony Radivilovsky rejects the hedonistic interpretation of happiness as physical satisfaction. These ideas are a manifestation in the texts of the Ukrainian thinker epicurean tendencies of the interpretation of happiness, as spiritual peace, well-being, lack of experience and bodily suffering.

Key words: history of philosophy, Ukrainian philosophy, happiness, pleasure, baroque, sermon.